

УДК 347.77

О. І. Харитонова

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Протягом всієї історії людства традиційним об'єктом економічного обігу були матеріальні речі — об'єкти природи та результати матеріального виробництва. І хоча результати творчої діяльності відомі не одне тисячоліття, вони не були об'єктом ринкових відносин, оскільки реалізація таких результатів, попри їх велике значення для розвитку людства, здійснювалася вельми повільно. Лише з початку ХІІ ст. охорона цих об'єктів починає набувати якогось правового оформлення. Оскільки з розвитком науково-технічного прогресу результати інтелектуальної діяльності почали відігравати у житті спільноти все більшу роль, а їх реалізація дала можливість отримання стабільних і досить великих прибутків, традиційний ринок майнових цінностей зазнав значних змін: поруч з традиційними його об'єктами виникли результати інтелектуальної діяльності.

Останнім часом все більше зростає інтерес до інтелектуальної власності, а ХХІ ст. взагалі оголошене Організацією Об'єднаних Націй ерою інтелектуальної власності [13, с. 3].

Оскільки стосовно визначення правової природи категорії «результати інтелектуальної діяльності» у науковій літературі точаться гострі дискусії, необхідним є визначення її співвідношення з іншими, які використовуються у цій сфері — «право інтелектуальної власності», «виключні права» тощо. Слід зазначити, що суперечки про сутність цієї категорії розпочалися з моменту її запровадження у науковий обіг і не вщухають досі. Ще відомий російський цивіліст Г. Ф. Шершеневич зазначав, що з того самого моменту, як позитивне законодавство сприйняло це злочлючне право під свій захист, воно носить по обрію науки без якогось певного визначення, подібно до птаха, який виглядає, куди б йому було зручніше спуститися [12, с. 254].

Загальні засади охорони права громадян на творчу діяльність містяться у ст. 41 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право во-

лодіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, та у ст. 54 Конституції України, яка гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Разом із тим в Україні цей інститут переживає становлення, оскільки радянська доктрина цивільного права ґрунтувалася на визнанні та регулюванні авторських прав авторів творів літератури і мистецтва, відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій, як таких, що мають, головним чином, відносний (зобов'язально-правовий), а не абсолютний характер. Справа в тому, що в радянські часи навіть нерішучі спроби скористатися так званою «пропріетарною моделлю» стосовно результатів інтелектуальної діяльності, навіть з метою наукового аналізу, розцінювалися як некритичне перенесення на радянський ґрунт буржуазних юридичних конструкцій [4, с. 23]. Відповідно у радянському законодавстві не вживався такий термін, як «інтелектуальна власність». Вперше він був використаний в останні роки існування СРСР — у Законі СРСР «Про власність в СРСР» від 6 березня 1990 р.

Початком становлення українського законодавства про інтелектуальну власність є прийняття Закону України «Про власність» від 7 лютого 1991 р., який містив спеціальний розділ «Право інтелектуальної власності».

У ЦК України праву інтелектуальної власності присвячена книга четверта, розміщенням якої за книгою третьою «Право власності та інші речові права» розробники кодексу мали намір підкреслити соціально-економічну значимість інтелектуальної власності, розглядаючи її як підгалузь цивільного права [5, с. 186]. Визначаючи співвідношення права інтелектуальної власності з іншими майновими та немайновими правами, варто звернути увагу на те, що на сьогоднішній день існує два основних підходи до визначення її правової природи.

В одному випадку права автора результатів творчої діяльності розглядають як право інтелектуальної власності, а тому відносять до різновиду (хоча і специфічного) права власності. Зокрема, закон України «Про власність» у п. 2 ст. 13 містив пряму вказівку на те, що результати інтелектуальної праці є об'єктами права власності громадян [9]. У межах цієї позиції науковцями розроблена пропріетарна концепція розуміння прав на результати розумової праці. Вона започаткована у Франції наприкінці XVIII ст. Слід зазначити, що пропріетарна теорія належить до теорій приватноправових і виходить з природного розуміння права власності, а її прихильники ототожнюють права авторів та інших осіб на продукти творчої діяльності з правом власності на матеріальні об'єкти [3, с. 29]. На ці об'єкти творець має дві групи прав: особисті немайнові та майнові. Останні є такими самими, як і в праві власності: право володіння, право використання та право розпорядження. При цьому об'єктами права інтелектуальної власності визнаються в основному результати творчої діяльності, якщо вони мають творчий характер, об'єктивно виражені в одній з доступних для сприйняття форм і можуть бути використані людиною

для задоволення своїх естетичних потреб чи матеріального виробництва. Пропріетарна теорія права інтелектуальної власності послідовно проводиться у всіх міжнародно-правових актах і впливає на моделювання національних законодавств [13, с. 134].

Друга концепція, яка отримала назву теорії виключних прав, полягає в тому, що права авторів результатів творчої діяльності трактуються як виключні права, які не є правами власника [10; 11]. Виключні права характеризуються притаманними їм специфічними ознаками: 1) усі права на об'єкти інтелектуальної власності, які є результатом творчої праці, виникають незалежно від волі третіх осіб; 2) усі треті особи є пасивними суб'єктами права. Вони зобов'язані утримуватися від неправомірних дій стосовно нетілесних, нематеріальних результатів творчої праці (творів, винаходів, торговельних марок, знаків для товарів і послуг тощо), так само як стосовно тілесних, матеріальних речей, які є об'єктами права інтелектуальної власності; 3) до кожного з пасивних суб'єктів права у разі, якщо їхні дії будуть протиправними щодо суб'єктів, яким належать права інтелектуальної власності, можна подати відповідні позови [6, с. 184–185].

Право на об'єкти інтелектуальної власності складається з двох правомочностей: права забороняти та/чи дозволяти їх використання всім третім особам.

Ця теорія, як вважається, ґрунтується на привілеях як певному праві. Якщо привілей розглядати як особливу перевагу, що надана законом певним особам, групам осіб або певному стану, то й майнові права розглядаються прихильниками цієї теорії як їхній різновид. Основним представником сучасної теорії виключних прав є російський науковець В. А. Дозорцев, який вважає, що виключне право є абсолютно новим видом прав, які він назвав «послабленими абсолютними правами», або квазіабсолютними [2, с. 120].

Слід зазначити, що й концепція ЦК України з визначення правової природи права інтелектуальної власності зазнала трансформацій.

Так, проект ЦК України у редакції 1996 р. і навіть у редакції 1999 р. ґрунтувався, скоріше, на ідеї визнання за творцями виключних прав на використання результатів інтелектуальної діяльності або засобів індивідуалізації (ст. 429 Проекту ЦК). Про «виключні права» йшлося і у ст. ст. 430–433 ЦК України.

Проте ст. 418 ЦК України, яка містить поняття права інтелектуальної власності, не характеризує його як виключне право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності. Натомість ст. 419 ЦК України, визначаючи співвідношення права інтелектуальної власності і права власності, фактично розглядає їх як категорії одного порядку, хоча і визнає наявність відмінностей між ними.

Згідно зі ст. 419 ЦК України право інтелектуальної власності та право власності на річ існують як самостійні правові категорії, що пов'язане

з наявністю між об'єктами права інтелектуальної власності та матеріальними об'єктами права власності таких відмінностей:

1) результат інтелектуальної діяльності може бути визнаний об'єктом права інтелектуальної власності лише у суворій відповідності до вимог закону;

2) існування права інтелектуальної власності, хоча воно і є абсолютним, виключним правом, обмежене певним строком.

Оскільки право інтелектуальної власності та право власності на річ є самостійними правовими категоріями, передача кожного з цих прав є самостійним юридичним фактом, що породжує, змінює, припиняє самостійні правовідносини. Внаслідок цього перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ, у якій було зафіксовано об'єкт творчої діяльності.

З тієї ж причини перехід права власності на матеріальну річ не означає одночасного переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності. Наприклад, придбання картини не означає автоматичного переходу авторського права до особи, що придбала цю річ.

Відповідно до ст. 38 Закону України «Про інформацію» «право власності на інформацію — це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією».

Таким чином, можна зробити висновок, що згідно з сучасною вітчизняною концепцією у цій галузі право інтелектуальної власності розглядається як особливий різновид права власності, а отже і речових прав на специфічний об'єкт — результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Слід зазначити, що спеціальні законодавчі акти, прийняті у сфері інтелектуальної власності протягом 1993—1994 рр. поруч з «пропріетарним» баченням сутності інтелектуальної власності, містили і норми, у яких втілювалася протилежна позиція.

Як на нашу думку, саме генетичний зв'язок між правом власності та правом інтелектуальної власності має бути визначальним при характеристиці останньої, хоча ця обставина, на жаль, часто ігнорується дослідниками.

Пристаючи до визначення поняття інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності, слід зазначити, що саме по собі поняття «інтелектуальна власність» поки що потребує доопрацювання.

Недосконалість його полягає в тому, що цей вид власності розуміється як такий, що формується інтелектуальними зусиллями автора, але оформляється юридично за допомогою документів, що гарантують майнові права. При цьому останні стають реальністю лише завдяки залученню останніх у господарський обіг за допомогою системи спостереження, вимірювань і реєстрації господарських операцій і процесів матеріального виробництва. Тільки в результаті названої сукупності дій об'єкт творчості перетворюється на особливий вид власності [13, с. 173—174].

Таким чином, з одного боку, наголошується на значенні врахування тієї обставини, що сутністю інтелектуальної власності є те, що вона

стосується інтелектуальної, творчої діяльності, а з іншого — не менш чітко вказується на значення легітимаційного моменту: результати творчої діяльності стають об'єктом правового регулювання тільки тому, що такими їх визнає закон.

Тобто хоча кожна інтелектуальна діяльність за своїм характером і змістом є творчою, але не кожний результат творчої діяльності стає об'єктом права інтелектуальної власності. Об'єктом останнього визнається лише такий результат творчої діяльності, який відповідає вимогам закону. Наприклад, вирішення технічного завдання є результатом творчого пошуку, але може не відповідати умовам патентоспроможності, а тому не виступати об'єктом права інтелектуальної власності.

Отже, інтелектуальною власністю прийнято вважати лише ті відносини щодо результатів інтелектуальної діяльності, яким закон надає правову охорону.

З врахуванням сказаного найпростіше визначити це поняття так: інтелектуальна власність — це власність (тобто ставлення як до своїх власних) на такі результати інтелектуальної діяльності, яким відповідно до закону надається правова охорона.

Щодо поділу інтелектуальної власності на види існують розбіжності.

Так, відповідно до міжнародних угод (конвенцій) результати інтелектуальної діяльності поділяють на дві основні групи:

- 1) літературно-художня власність (сюди відносять твори літератури і мистецтва і у суміжних сферах);
- 2) промислова власність (охоплює усі результати творчості у галузі техніки).

Інший підхід закладено у Модельному цивільному кодексі для країн СНД. Він полягає в тому, що усі результати творчої діяльності поділяються на три групи:

- 1) об'єкти літературно-художньої власності;
- 2) об'єкти промислової власності;
- 3) засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.

Саме друга з наведених класифікацій була визнана доцільною розробниками ЦК України [8, с. 24] і покладена в основу концепції регулювання інтелектуальної власності у проектах ЦК України 1996—1999 рр., де книга четверта поділялася на три розділи з відповідними найменуваннями.

Проте у ЦК України, прийнятому 16 січня 2003 р., такий поділ на розділи відсутній, а відтак питання про концепцію вітчизняного законодавства з цього питання залишається відкритим.

Визначаючи поняття «право інтелектуальної власності», слід враховувати, що воно може вживатися в суб'єктивному та об'єктивному сенсі, а також нерідко вживається, в тому числі в ЦК України (наприклад, ч. 2 ст. 418 ЦК України), для позначення елемента правособ'єктності (правоздатності) особи.

Такий підхід, на нашу думку, пов'язаний з тим, що у цивілістиці традиційно розрізняють право власності в об'єктивному та суб'єктивному сенсі [7, с. 12–13].

Право власності в об'єктивному сенсі — це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності та є юридичною підставою існування і реалізації права власності, яке належить певному суб'єкту, тобто права власності в суб'єктивному сенсі.

Саме норми інституту права власності гарантують реальність права власності у суб'єктивному сенсі.

Право власності у суб'єктивному сенсі — це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК України).

Нерідко у цивілістиці право власності в суб'єктивному сенсі визначають також як право особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю своєю владою і у власному інтересі [1, с. 485].

Саме у праві власності в суб'єктивному сенсі знаходить відображення сутність власності як вищої влади особи над річчю, яка визнана іншими особами.

Характерними ознаками права власності як суб'єктивного права є те, що:

1) це складне за змістом суб'єктивне цивільне право особи, яке охоплює низку повноважень власника: право володіння, право користування і право розпорядження майном (ст. 317 ЦК України);

2) суб'єктами права власності можуть бути усі учасники цивільних відносин: фізичні особи, юридичні особи, держава та інші соціально-публічні утворення;

3) усі суб'єкти права власності є рівними перед законом (ст. 13 Конституції України, ч. 2 ст. 318 ЦК України). Отже існують рівні умови здійснення і захисту права власності. Разом із тим це не означає, що має існувати однаковий правовий режим для всіх форм власності;

4) об'єкт правовідносин власності має бути індивідуально-визначеним;

5) своє право власник здійснює завжди своєю владою і на свій розсуд (ст. 319 ЦК України). Діючи «на свій розсуд», власник спирається безпосередньо на закон і його влада (воля) існує незалежно від влади інших об'єктів, тоді як права інших осіб відносно цих же об'єктів визначаються не тільки законом, але й волею власника;

6) власник має максимально повну владу над об'єктами, що йому належать. Проте ця влада не є безмежною: дії власника не можуть суперечити інтересам інших суб'єктів цивільного права. Права власника можуть бути обмежені правами інших осіб (сервітутами тощо). Крім того, власник не може виходити за загальні межі здійснення цивільних прав;

7) право власності у випадках його обмеження має здатність до «самовідновлення». Наприклад, узуфрукт своїм існуванням обмежує (обтяжує) право власності. Але після смерті узуфруктарія право власності відновлюється в повному обсязі;

8) на зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження об'єкта права власності. Це відповідає передбаченій ч. 6 ст. 4 ЦК України вимозі однаковості регулювання цивільних відносин на всій території України і означає, що, де б не проживав власник і де б не знаходилося його майно, він володіє усією сукупністю правомочностей щодо цього майна на однакових засадах, визначених Конституцією України та ЦК України.

З врахуванням викладених зауважень щодо загальних підходів до розуміння права власності охарактеризуємо право інтелектуальної власності як вид більш загальної категорії права власності.

Отже, право інтелектуальної власності в об'єктивному сенсі — це сукупність правових норм, що регулюють відносини, які складаються у процесі створення, легітимації, використання та охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності.

Право інтелектуальної власності в суб'єктивному сенсі у ч. 1 ст. 418 ЦК визначається як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом та іншим законом.

Якщо конкретизувати деякі положення наведеного легального визначення цього поняття, то воно може виглядати таким чином.

Право інтелектуальної власності в суб'єктивному сенсі — це право особи володіти, користуватися, розпоряджатися та захищати від порушень з боку усіх інших суб'єктів права результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений законом.

Отже, право інтелектуальної власності є правом творця (та інших осіб, вказаних у законі) на одержаний ним результат інтелектуальної, творчої діяльності, який законом визнається об'єктом правового регулювання і охорони.

З урахуванням викладеного вище, можна зробити висновок, що при здійсненні прав інтелектуальної власності слід враховувати багатоплановість розуміння змісту цієї категорії, що дасть змогу більш ефективного здійснення цього права у контексті загальної реалізації права власності, головні засади якого встановлені нормами книги третьої ЦК України.

Л і т е р а т у р а

1. Гражданское право: Учебник: В 2 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Бек, 1998. — Т. 1.
2. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации: Сб. ст. / Исслед. центр частного права. — М.: Статут, 2003.
3. Еременко В. Содержание и природа исключительных прав (интеллектуальной собственности) // Интеллектуальная собственность. — 2000. — № 4.
4. Иоффе О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР. — Ленинград, 1975. — Ч. 1.
5. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. А. С. Довгерт. — К.: 2000.

6. *Кухар В. І., Афанасьєв В. В., Жуков В. І.* Юридична природа права інтелектуальної власності: врахування при вирішенні спорів // Вісник господарського судочинства. — 2005. — № 3. — С. 184–185.
7. *Право власності в Україні: Навч. посіб.* / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригори та ін.; За заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2000.
8. *Право інтелектуальної власності: Підручник* / За ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. — К.: Ін Юре, 2002.
9. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
10. *Рузакова О.* Юридическая природа прав на результаты интеллектуальной деятельности с учетом нового законодательства // Авторское право и смежные права. — 2007. — № 12. — С. 8–10.
11. *Сіренко І.* Юридична природа прав на об'єкти інтелектуальної власності // Українське право. — 1997. — Ч. 3. — С. 133.
12. *Шершеневич Г. Ф.* Авторское право на литературные произведения. — Казань, 1891.
13. *Шишка Р. Б.* Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект: Монографія. — Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002.